

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

IX. KÖTET.

1898. Január 15.

1. FÜZET.

A M. Tudományos Akadémia belső tagjai
1898. január 1-én.

Igazgató-tanács:

Gr. Apponyi György.	Gr. Apponyi Sándor.
Than Károly rt.	Semsey Andor.
Szász Károly rt.	Gr. Csáky Albin.
József főherczeg.	B. Radvánszky Béla tt.
Tisza Kálmán.	Fraknói Vilmos rt.
Gr. Károlyi Sándor.	Jókai Mór tt.
Gr. Széchenyi Béla tt.	Hollán Ernő tt.
Gyulai Pál rt.	Beöthy Zsolt rt.
Zichy Antal tt.	Vaszary Kolos.
Gr. Dessewffy Aurél.	Gr. Andrássy Tivadar.
Szlávy József.	Vámbéry Ármin tt.
12. Kautz Gyula rt.	24. Császkza György.

I.

Nyelv- és széptudományi osztály:

Osztályelnök: Zichy Antal ig. és tt.

Osztálytitkár: Gyulai Pál ig. és rt.

Tiszteleti tagok:

Zichy Antal ig. t.	Gr. Kuun Géza.
Joannovics György.	József főherczeg ig. t.
3. Jókai Mór ig. t.	6. Vámbéry Ármin ig. t.

A) Nyelvtudományi alosztály:

Rendes tagok:

Ponori Thewrewk Emil.
Goldziher Ignác.
Heinrich Gusztáv.
Simonyi Zsigmond.
5. Szinnyi József.

B) Széptudományi alosztály:

Rendes tagok:

Gyulai Pál ig. t.
Szász Károly ig. t.
Szilády Áron.
Imre Sándor.
Lévay József.
6. Beöthy Zsolt ig. t.

Jelentés az orientalisták XI-ik nemzetközi congressusáról.

(Goldziher Ignác r. tag előterjesztése az 1897. nov. 8-i ülésen.)

I.

Mikor 1894 szeptemberében az orientalisták Genfben egybegyült congressusa elfogadta a francia közoktatásügyi kormány meghívását, hogy a congressus 1897-ben Párisban tartsa XI. sessióját, a legtöbben úgy érezték, hogy az orientalisták párisi összejövele mintegy zárandokolás lesz az újkori orientalis tanulmányok bölesőjéhez, szülőhelyéhez.

Az orientalis tudomány *mai* állásában legelőkelőbb érdemök van a *német* egyetemeknek. Itt teremtették e tanulmányok igaz tudományos alapját, a lankadatlan kutatásból előhozott gazdag anyagot itt alakították rendszerré, itt fejlesztették a tudományos munka biztos módszereit. A tanulmányok *első kezdetei* azonban nagyrészt Franciaországból és különösen Párisból indultak ki. Itt született meg az egyiptológia Champolionnal, itt a muhammedán irodalmak tudományos búvárlása Silvestre de Sacyval, itt a sinologia, valamint a keletázsiai műveltségek tudományos feldolgozása; a Louvre szolgált hajlékúal a babyloniai ásatások legelső eredményeinek, melyeket Botta francia konzul hozott napfényre. Még a biblia irodalomtörténeti és kritikai elemzésének eszméjét is legelőször (1753) Astruc francia orvos pendítette meg.

S még a Franciaországon kívül megindított orientalis kutatások is századunk elején több esetben csakis ez országban nyertek alkalmat, hogy a tudományos nyilvánosságba kilépjenek.

Az ind philologia nem Franciaország szülöttje; de csak a nagy Eugène Burnouf tanító termében és dolgozó szobájában nőtt európai tudományá.¹ A göttingai gymnasium szerény collaboratorának, Grotefendnek, korszakos felfedezése, mely az ékiratos philológiának legelső gondolatát fejtette ki a helybeli tudós

¹ E tudományos hatásokról kimerítően szól James Darmesteter *De la part de la France dans les grands découvertes de l'Orientalisme moderne* című essay-jében (Essais orientaux, Paris 1883, 1—103. lapjain). — A régibb időkre nézve: Colomesius *Gallia orientalis, sive Gallorum qui linguam hebraeam vel orientales excoluerunt* (Hagae 1665, 4°).

társaság eléterjesztett latin nyelvű közleményben, csak akkor lett az európai tudomány kincsévé, midőn Silvestre de Sacy „Lettre à M. Millin, sur les inscriptions des Persépolitains“ című értekezésében a német iskolamester felfedezésének jelentőségét a művelt világgal megismertette.¹

Az orientalista congressus eszméjét is a párisi tudósok pendítették meg; az első congressust 1873-ban Párisban tartották.

Most hogy huszonnégy év alatt tíz congressussal az orientalisták az európai tudomány nagy középpontjait jóformán bejárták (Budapestre is vártak volna meghívót), úgy látszik, előlről kell kezdeni a geographiai körmenetet.

A XII. congressust már is Rómába, illetőleg Olaszország egy másik, még meghatározandó nagy városába hitta meg az olasz kormány.

Az amerikai orientalisták is pályáztak látogatásunkra; de e meghívónak megvalósítása egyelőre könnyen elképzelhető külső akadályokba ütközik.

A párisi congressus látogatásának arányai nem maradtak vissza az eddigi congressusok mögött; 700-on fölül volt a jelentkezett tag, körülbelül 650 jelent meg személyesen. 18 kormány és 66 tudományos intézet és társulat hivatalos kiküldöttek személyében képviseltette magát.

Tőlünk *Vámbéry Armin* tiszteleti tagunk a Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. ministerium, valamint a budapesti tudományegyetem képviselőjében. *Kúnos Ignác* tagtársunk és *Rhoussopoulos* a magyar állami keleti tanfolyam nevében voltak jelen; e jelentés írója a Magyar Tudományos Akadémiát képviselte. A congressus magyarországi látogatói között felemlíthetem még *dr. Chester*-t, a bostoni Harvard College fellow-ját, ki keleti tanulmányai révén kerülvén hazánkba, mint az Egyesült-Államok konzula maradt meg körünkben. A hivatalos képviselőkkel nincsen kimerítve azok sora, kiket Akadémiánk a magáénak vall.

Kültagjaink köréből számos név diszité a jelenlevő tagok lajstromát; ezek közül azonban kettő különös helyet igényelhet jelentésemben, azon kivételes állásnál fogva, melyet mint *magyar* kültagok akadémiánkban elfoglálnak: *Stein Aurél*, ki hivatalosan a pendzsábi angol-ind kormányt képviselte és *Herz Miksa*, az egyiptomi bej, ki az Institut égyptien nevében jelent meg.

A magyarországi tagok közül *Vámbéryt*, ki a megnyitó ülésen a magyar kormány nevében üdvözlő beszédet tartott,

¹ W. Meyer, *G. Fr. Grotefends erste Nachricht von seiner Entzifferung der Keilschrift*. (Nachrichten von der kön. Gesellsch. der Wissenschaften und der Georg-August-Universität zu Göttingen, 1893. évf. 574. l.): „So hat eigentlich S. de Sacy Grotefends Entdeckung in die gelehrte Welt eingeführt.“

a VII. (ethnologiai) sectio elnökévé választották; ugyane sectio egyik titkáráként Kúnos Ignác működött.

Egy tekintetben a párisi congressus külső képe felöltő különbséget mutatott, szemben azon congressusokkal, melyeken ezelőtt volt szerencsém személyesen részt venni. Congressusainkról eddig sem hiányoztak a keleti világ küldöttjei és képviselői, kik a keleti kulturák körül mozgó tárgyalásoknak afféle *couleur locale*-t kölesönöztek. Oly nagy számmal mint ez alkalommal azonban még egy congressuson sem láttam együtt a keleti résztvevőket. S erre egyrészt magának a congressus székhelyének világvárosi jelleme, másrészt Franciaország gyarmati hatalma adott okot.

Chinát az ázsiai császárság párisi nagykövete *Csing-Csan* képviselte, nemcsak hivatalosan, hanem mint a munkálatok tevékeny résztvevője. Ő volt elnöke a „*Chine et Japon*“ sectionának. Volt ott vagy fél tucat hindu is Indiából és Ceylonból, kik az ind philologia európai módszereit elsajátították és a nyugat tudományos munkáját közreműködésükkel elősegítetik. Japáni embert is jó esomót láttunk a párisi congressuson. A keleti világ egyéb képviselőitől abban különböznek, hogy keleti egyéniségükről való lemondásukat és a nyugati műveltség tökéletes elsajátítását, már külső megjelenésükkel, első sorban európai viseletükkel és a nyugati nyelvek kifogástalan használatával mutatják ki. Alig van európai világnyelv, mely a congressus alkalmával a japáni képviselők egyikének vagy másikának ajkairól ne hangzott volna. Jóllehet társadalmi és művelődési törekvéseikkel az európai szellemhez leginkább vonzódnak a keletiek között, saját nemzetük értékének érvényesítésére is nagy buzgalommal szállnak síkra. Egyikük *Tetsusire Inuje*, a tokiói egyetemen a philosophia tanára, előadást is tartott annak bebizonyítására, hogy a japániak philosophiája nem az ind és chinai műveltség befolyása alatt keletkezett, hanem a japáni nemzeti szellem ősz eredeti terméke és nagyban hozzájárult a japáni nemzeti jellem alakulásához. A speculativ munka nagy fejlettségének kimutatására (a XVII. század óta) az újabb japáni philosophia előkelőbb alakjait jellemezte.

A kelet igazi képviselőit most is a sok mohammedán emberben találtuk, kik jóval nagyobb számmal mint e congressus elődei alkalmából, — vagy 12-en voltak — jöttek közibénk Párisba.

A szultán most is egyik titkárát, *Kámil bej*-t küldte ki hivatalos képviselőül. Megjelent litrokonai az iszlámvilág igen bő terjedelmét képviselték. Volt közöttük egy nagyon művelt jeruzsálemi muszlim író, volt néhány egyiptomi tudós, voltak algíriak, tunisziak, sőt marokkói ember sem hiányzott. Természetes, hogy a III. azaz az „archéologie et literatures musulmanes“ sectio felé vonzódtak. A nagy fogadó estélyeken, de még inkább a sectiók

üléstermeiben változatos megjelenésükkel, melylyel a stambuli efendi-divat s a marokkói burnuszos ruházat között a keleti viselet majd csaknem minden árnyalatát bemutatták, európai társaik közé elegyedve, mint mondani szokás, elég jól festettek.

II.

A congressus hét osztályra oszlott; ugyanis: 1. az *árja népek*; alosztályok: a) India, b) Irán, c) Nyelvészet;

2. a *szélső Kelet*; alosztályai: a) China és Japán, b) Indo-China, maláj népek;

3. *muzulmán irodalmak*;

4. *semíta népek*; alosztályok a) általános sémi philologia, a) assyriologia;

5. *Egyiptom és afrikai nyelvek*;

6. *Görögország keleti kapcsolata*;

7. *Ethnographia és folk-lore*.

A párisi congressus *belső* szervezete tehát egészen nem különbözött közvetlen elődeitől egyében, mint az alosztályok felállításában, a mi azon előnnyel járt, hogy így könnyebb volt hét nap alatt azon 230 előadással és közleménnyel végezni, melyek az egyes osztályokban bejelentve voltak.

A *külső* szervezet dolgában volt ez alkalommal miről panaszkodni. E szervezet gyakorlati hiányai közé tartozott többek között a központi bizottság azon intézkedése, hogy az összes sectiók *egyidejűleg* tartották üléseiket. Így aztán azon tagoknak, kiket állandó érdeklődés kötött le azon sectióban, melybe beiratkoztak, egyáltalán lehetetlenné vált, egyéb osztályokba ellátogatni és az őket közelebbről érdeklő egyik-másik tárgyalást vagy értekezést meghallgatni. Más congressusokon legalább arra ügyelt a rendező bizottság, hogy a rokontárgyú sectiók egymás tárgyalásaiban kölcsönösen részt vehessenek. Az iszlám és a semitikus sectiók mindig külön időben tartották üléseiket. Igaz, hogy ez időrendezésnek, a congressus hatásának szempontjából, voltak számbaveendő nyomós okai. Így többek között a gyűjtemények és kiállítások látogatása is, melyre a délutáni órák voltak rendelkezve, arra kényszerítette az intézőket, hogy a sectiók kivétel nélkül egyidejűleg a délelőtti órákat vegyék igénybe. A mely sectiók gazdag tárgysorozatot a hivatalból kijelölt idő alatt ki nem merítették, egy-egy délutánnal is megtoldották üléseik idejét. Ebben a helyzetben volt az az osztály is, melybe magam iratkoztam: a muhammedán irodalmak és régiségek osztálya. Arról tehát nem lehetett szó, hogy a speciális érdeklődéssel eltelt congressista vendégszereplésre vállalkozzék tudományos megyéjén kívül. E körülményt hozom fel melegségül arra nézve, hogy eddigi

jelentéseimtől eltérőleg, sectiómon kívül ez alkalommal csak vajmi fogyatékos áttekintést nyújthatok a tudomány előbbrevitelére szolgáló fontosabb előadásokról.

Az időrend hiányait még a napról-napra kiadott Bulletinben alkalmazott sommás eljárás is tetézte. Így tehát a főbb dolgokról is csak, úgyszólván, társadalmi úton vagy maguknak a szerzőknek utólagos vállatásával értesülhetett az ember.

Egy igen régen óhajtott, üdvös reformot azonban már ez alkalommal is megvalósított a congressus némely sectiója, és remélhető, hogy az egyes osztályokban már is érvényesített újítás ezentúl általánossá válik.

A ki arról van meggyőződve, hogy még az orientális tudományok haladása sem csupán a szoros értelmű tudós szakemberek dolgozó asztalainak javára történik, hanem azzal a hivatással bír, hogy a művelt nagy közönség történelmi szemléletének tágitására szolgáljon, nagy örömmel üdvözli ez újabb irányt.

Régóta belátják már, hogy a congressus nem annyira az *egyéni munka* bemutatására van hivatva, mint a tudomány *általános állásának*, nagy *eredményeinek* és *haladásainak* feltüntetésére. E szempontból régóta kívánatosnak hangoztatták, hogy az egyes sectiók tárgyalásait egy beható jelentés előzze meg azon nagy mozzanatokról, melyek az előző congressus óta az illető tudományok terén felmerültek és az ismeretek előbbre vitelére szolgáltak. Noha ez alkalommal még nem a sectiók összes vonalain, de mégis már némely osztályban akadtak vállalkozó tagok az ily jelentések előterjesztésére. Ily összefoglaló jelentéseket szerkesztettek *Chabot*, az aramaeus philologia, *Moret*, az egyiptologia, *Basset*, az afrikai és *Krumbacher* a byzanci tanulmányok haladásáról az utolsó congressus óta. Ez áttekintő jelentések közül különös kiemelés érdemel *Strzygowski* gráci tanár előadása a byzanci művészetet illető kutatások haladásáról és jelen állásáról, miközben élénk világitásba helyezte e tanulmányok hézagait és legsürgősebb igényeit, valamint néhány éppen szőnyegen levő műtörténeti napi kérdést, p. o. a kopt és arab művészet kapcsolatát a byzanci művészettel. Mindezen kérdések adattárát közel időben együtt fogjuk találni a Leroux könyvkereskedő czégtől megindított nagy vállalatban «*Monuments de l'art byzantin*», melynek két első kötete legközelebb meg fog jelenni.

III.

Szinte magától értetődik, hogy az egyes osztályokban a keleti tudományok terén a legutóbbi években felmerült nagy fontosságú felfedezések külön előadásokban foglalkoztatták a szakférfiakat.

Itt első helyet érdemelnek azon jelentős dolgok, miket a nagy archaeologiai felfedezések gazdag talaja, *Egyiptom* földje, nyújtott a tudománynak a legutolsó években.

E vívmányok között egy sincs fontosabb, mint azok, a történelmi látókörünket ismét egy évezreddel kitágító felfedezések, melyeket *Flinders-Petrie*, *Amélineau* és *de Morgan* ásói hoztak napvilágra Abydos és Neggáda vidékén. Ez ásások eredményei Egyiptom történetét a Kr. e. IV. évezred határszéléig töltik ki pozitív, kézzelfogható adatokkal; az I. dynastia már nem tartozik a mesék, vagy legjobb esetben a praelistoria korszakába; az említett kutatók az I. egyiptomi dynastiából való királyok sírhelyeire bukkantak, környezve Egyiptom palaeolithikus korszakának emlékeitől. Együttal az eddig ismert legrégebb emlékeken mutatkozó, fejlődött hieroglyph-írásrendszer primitív előzményeit is megtalálták a neggádai koporsókat fűdő feliratokon, melyeknek szövege azonban mindeddig daczol a megfejtők kísérleteivel. E meglepő felfedezések egészen új szempont alá helyezik az ősi Egyiptom ethnologiai viszonyait,¹ az őslakosság és a bevándorlott (valószínűleg ázsiai) kulturnép kérdését, melynek megoldását *Schweinfurth*, e felfedezések ethnologiai tanulságának nem rég szentelt értekezésében, a sírokban talált köeszközök alapján már biztos felelettel kísérlette meg.² Nagy érdeme *Sethének*, hogy ezen fontos felfedezéseket hű fényképmásokban mutatta be a congressus tagjainak, kiknek ezáltal alkalma nyílt a bemutató szaktudós magyarázatai révén ez új ásások kulturtörténeti és ethnologiai fontosságát átérteni.

Az egyiptomi leletek az assyriai feliratokkal osztoznak azon kapcsolatos érdekekben, hogy tőlük a bibliai tudomány is felvilágosítást vár az ótestamentomi irodalomban foglalt történetre nézve. A legutolsó pár év felfedezései most váratlan fényt derítenek Kanaánnak azon korszakára, mely az izraelita népnek ez országban való megtelepedését közvetlenül megelőzte. A genfi congressusról szóló jelentésemben volt alkalmam szólni az úgynevezett Tell el-Amárna-feliratokról és azon tanulságról, melyet

¹ J. de Morgan, *Recherches sur les origines de l'Égypte*. 1. kötet: *L'âge de la pierre et les métaux*; 2. kötet: *Ethnographie pré-historique et tombeau royale de Négadah*. Paris (Leroux) 1897.

² *Über den Ursprung der Aegypter*. (Verhandlungen der Berliner Anthropologischen Gesellschaft, 19. Juni 1897) 263—286. lap.

ez ékiratokból a Kr. e. XIV. századbeli Kanaán néprajzi és politikai helyzetére vonhatunk.¹ Azóta az apparátust egy egyiptomi felfedezés gyarapítja — ha nem is egy bizonyossággal, de legalább is egy kérdéssel, vagy tán éppen egy talánnyal, mely az utolsó congressus egyiptológusait is foglalkoztatta. Ily felfedezések kapcsán már szinte hozzászoktunk *Flinders-Petrie* nevével találkozni. Most vagy két éve e szerencsés felfedező a régi Thebae földjén, a Nilus baloldalán eszközölt ásatai alkalmával egy fekete gránitból készült stélára bukkan, melynek hátsó tábláján Merenptah egyiptomi király (1230 Kr. e.) syriai győzelmes hadjáratának nagy eredményeivel e feliratokon szokásos nagy hangon dicsekszik. A legyőzött városok, tartományok és népek során, melyek mind Philistaea és északi Syria között terülnek el, felemlíti a *Jesirál* népet is, mint a mely fölött győzelmet aratott. Itt volna — ez volt a tudósok első gondolata — Izrael népének legrégebb megemlítése, még pedig már mint Palesztinában lakó önálló népé, mely ellen a Pháráo győzelmes háborút visel.

Ámde mindeddig úgy tudtuk, hogy csak Merenptah utódjának idejében vonulnak ki az izraeliták Egyiptomból. Hogyan győzheti le őket Merenptah már mint Palesztinában lakó népet? Ez a kérdés, melyre különféle úton keresik a feleletet. *Steindorff* és vele többen az egyiptológusok és biblikusok közül, azt hiszik, hogy az exodust megelőző időben tényleg már folyamatban volt az izraeliták megtelepedése nyugati Palesztinában.² Mindenféle hypothesis halmozott fel e kérdésekre nézve *Hommel* müncheni tanár legújabbán megjelent munkájában.³ Vanak azonban oly tudósok is, kik a thébai feliraton talált *Jesirál* név azonosítását nem tartják végleg eldöntött kérdésnek, úgy hogy daczára a tagadhatatlan hasonlóságnak, mégsem Izrael neve lappangana alatta.

Már hogy Egyiptomról szólok, hadd kapesoljak mindjárt a Nilus országának legősibb és ókori idejére vonatkozó felfedezésekhez az egyiptomi ókort bezáró időről szóló egy érdekes közleményt, melyet *Krall* bécsi egyiptológusnak köszönünk. *Krall* ugyanis a Rainer főherczeg papyrusai között egy Augustus császár korszakában másolt demotikus okmányt talált, melynek szerzője Bokkhoris régi király szájára mindenféle jóvendölést ad Egyiptom

¹ L. Jelentés az orientalisták IX. nemzetközi congressusáról, *Akadémiai Értesítő* III. köt. 644. l., v. ö. *Budapesti Szemle* XCII. köt. (1897) 298—299. l.

² *Mittheilungen und Nachrichten des deutschen Palaestina-Vereins* 1896. évf. 45. l.

³ *Die altisraelitische Überlieferung in inschriftlicher Beleuchtung* (München 1897.).

országát érő szerencsétlen eseményekről, az országnak meghódításáról egy ázsiai birodalom felől, az istenképek elhurczoltatásáról és több efféléiről. E „siralmak“-at mindenesetre az események tényleges bekövetkezése után, mintegy vaticinium post eventum-ot adták a régi, bölcseségéről híres király szájába, körülbelül abban az időben, melyről a Krall-tól felfedezett demotikus papyrus keltezve van.

Ez az irodalomtörténeti tény azt a kérdést ébreszti fel bennünk, vajjon nem az e fajta egyiptomi irodalomban lehessen-e typusát találni a II. században görög nyelven zsidó és keresztyén körökben támadt sibylla-könyveknek, melyek a Bokkhoris jóslat mintájára szólnak a jövőndő (a szerzők korában már mult) eseményekről? Egy példával több azon irodalmi hatásra nézve, melyet a haldokló egyiptomi műveltség időszámításunk első korszakában a keresztyén és zsidó világra gyakorolt.

Ugyancsak az egyiptomi sectionak *Ermann* berlini tanár jelentést tehetett egy irodalmi vállalatról, melynek létrejötte mintegy tanújele azon biztos módszernek és azon megállapodott eredményeknek, a melyekhez az egyiptomi philologia ez idő szerint már eljutott. E tudomány művelői most már azon helyzetben vannak, hogy a régi szövegekben található teljes szókincset egy *Thesaurus*-ban összefoglalhatják. E munka, mely az egyiptologia biztos eredményeit van hivatva szótári alakban magába foglalni, a német birodalmi kormány költségén és a berlini, göttingai, lipcei és müncheni akadémiák közös felügyelete alatt a német szaktudósok közreműködése mellett készül. *Ermann* azon reményt fejezte ki, hogy az anyag gyűjtésével 1904-ig, a munka teljes kiadásával 1913-ig elkészülnek.

IV.

Az *úrja* sectióban most is sokat foglalkoztak buddhista dolgokkal. A vallástörténet e fejezetének, azóta hogy európai művelői Helvetiában találkoztak, nagy és fontos ujsága akadt. Érdekesség dolgában alig volt századunkban e téren hozzáfogható felfedezése az ind régiségtudománynak; ugyanis megtalálták a hosszú időn át hiába keresett Kapilavastut, Buddha Sakija-Múni szülőhelyét. *Dr. Führer*, a szanszkrit philologia tanára Luknowban (Indiában) volt e feledésnek indult híres hely szerencsés felfedezője, illetőleg azonosítója, Nigliva helység táján Nepal tartományában, melynek kormánya nagy féltékenységgel nehezíti meg az európai tudósoknak országa területén az archaeologiai kutatásokat. *Führer* e vidéken eszközölt expedíciója alkalmával felfedezte azon kastély romjait, melyet *Asóka*, a buddhista egyház Konstantinusa, vallásának ez avatott emlékhelye fölé a Kr.

előtti harmadik században emelt; felfedezte a feliratokat, melyek azonosításának helyességét minden kétség kívül helyezik: „Itt született — úgymond e feliratok egyike — Buddha, a világról lemondó Sakija . . . itt látott napvilágot a mindenek fölött tisztelt lény“.¹

A buddhismus történetének és irodalmának többféle részletes mozzanatával foglalkoztak e sectióban. Értesülésem szerint a szakembereket leginkább érdekelte a Dhammapadam buddhista munka egy régi, nyirfakéregre (a rendes ind devanagari írástól különböző, úgynevezett) kharosti betűkkel írt kéziratának bemutatása *Senart* párisi tanár által. E kéziratot, mely a szanszkrit írás eddig ismert legrégebb emléke, a szerencsétlen véget ért *Dutreuil de Rhins* szerezte keletázsiai utazása alkalmával. Az ind nyelvészeket az írásemlék annyiból is érdekli, minthogy nyelve mind a páli nyelvtől, mind pedig az Asóka-feliratok nyelvétől elüt.

E közleményt *d'Oldenburg Sergius* orosz szanszkrit tudós azon közleménnyel toldhatta meg, hogy ugyanezen kézirat egyéb részei Sz.-Pétervárra kerültek; e részekből egyúttal fényképmásolatokat is előmutatott. Egyébként is sok szó esett e sectióban a buddhismusról. *Oldenberg*, kieli tanár, kinek Buddha életrajzát tárgyaló könyve annak idején nagy feltűnést keltett, *Taine*-nek a buddhismust illető értekezéséről szólott. *Taine* ugyanis az indiai vallástörténet e nevezetes tüneményét is a maga *milieu*-elméletével magyarázta. Annak okát, hogy a pessimistikus világnézet épp Indiában keletkezett, *Taine* India éghajlatában keresi: ezt teszi felelőssé a buddhista világnézet alapeszméiért.

A szanszkrit kutatásoktól jó távol álló *Taine* nézetének előadása érdekes vitára adott alkalmat, melynek során különösen *Rhys Davids*, a buddhismus legnagyobb ismerőinek egyike, lépett sikra a milieu-elmélet alkalmazása ellen. Ugyanezen angol tudós különben abban a helyzetben is volt, hogy saját feleségének egy értekezését olvassa fel, azon állásról, melyet az *akarat* a buddhismus pszichológiájában elfoglal. A szellemes hölgy e nagy tetszéssel fogadott és élénk discussióra alkalmat nyújtó értekezésébe a Schopenhauer és Nietzsche akaratelméleteinek fejtegetését is belevonta.

Ugyanazon sectióban mutatta be hazánkfia, *Stein Aurél* kültagunk, *Kalhana Radsatarangini* című munkájának (Kasmir története) szövegét, melynek ugyanő három évvel ezelőtt tette közzé tudós magyarázatokkal és bő excursiókkal ellátott fordítását. E munka legfontosabb részei közé tartoznak Kasmirnak és fővá-

¹ E felfedezésnek leghitelesebb elbeszélése a *Journal of the Royal Asiatic Society* 1897-iki júliusi füzetének reá vonatkozó két cikkében található 615—621., 644—651. ll.

rosának, Szrinagárnak, Steintől tervezett topographiai mappái, melyeknek előállítására alkalmával szerző a régi krónikában előforduló helyneveket tudományos módszerrel azonosította a modern elnevezésekkel. Stein közleménye elismerést aratott szaktársai részéről; ez elismerésből az ind kormányának is jutott, a miért Steint e munka közzétételében hathatósan elősegítette.

E sectio nyelvészeti tárgyai közül különösen méltó kiemelésre Geiger Vilmos úttörő értekezése a veddákrol, Ceylon szigetének e primitív vadásznépéről és nyelvéről; azt mondják, hogy a vedda nyelvet legelőször igazán exact tudományos alapon ismertető nyelvészeti kísérlet ez.

Az iráni alosztályban az ó-persa és örmény philologia számos részletét tették szóvá; Jackson, amerikai professor, a nem rég elhunyt James Darmesteter ösvényén indulva, az Avesta némely eszméjét az ind mythológiával kapcsolta össze; Msérianitz, Kalemkiar és Adjarján örmény tudósok saját nemzetük irodalmáról terjeszték elő kutatásaikat, míg Drouin a sassanida feliratokról szólott.

V.

A sokoldalúság, melylyel a második sectio a *Szélső Kelet* különféle tartományainak nyelveivel, irodalmaival és műveltségével foglalkozott, arányban áll azon fokozódott érdeklődéssel, melylyel néhány év óta a nyugati világ a Kelet legtávolibb részét hatása körébe bevonta. A chinai irodalom kutatása ezen felül mindinkább közelebb kapcsolatba kerül az általános historiai tanulmányokkal. Különösen az indologusok becsülik most elsőrendű segédeszközként saját tanulmányaik szempontjából. S erről Sylvain Lévi és Chavannes számos dolgozatai tanúskodnak. „A chinaiakról — így szól az utóbbi tudós — el lehet mondani, hogy valósággal historiai szellem tünteti ki őket; bárhová eljutnak, utazóik tudósításai világosságot terjesztenek és a zavart szétoszlatják. Indo-Chinában épp úgy mint Jávában, Sumatrában, Indiában, Kasmirban és Nepálban, Középázsziában, Mongolország síkságain, a hol török származású Khánok uralkodtak, mindeütt chinai szövegek világosítják fel és hozzák rendszerbe a homályos és zavaros adatokat, melyeket feliratokból és helyi krónikákból merítünk. Ha valaha odáig jutunk, hogy Keletázsia népeinek történeti fejlődését pontosan ismerjük, ezért főképen a chinai íróknak fogunk hálával tartozni.“¹

¹ *A record of the Buddhist religion as practised in India and the Malay Archipelago* (671—695) by I-tsing. (Oxford 1896) ismertetése alkalmával: *Revue de l'histoire des religions* (1897) XXXV. köt. 352. lap.

A chinai philologia ez állását mutatták azon értekezések, melyeket Fortris, Schlegel és a sinologia egyéb kiváló képviselői terjesztettek elő. Hirth, a német sinologok közt ez időszerint a legnevezetesebb, a chinai festészetről értekezett.

Japánnak, mely óriási lépésekkel közeledik három évtized óta a nyugati műveltséghez, az európai tudomány azzal mutatja magát hálásnak, hogy a maga részéről meg nagy buzgalommal megy neki a japáni kutatásoknak. Londonban három év óta egy japanologiai társulat is alakult, melynek a titkára *Diósy Arthur* magyar származású ember, ki e congressuson a japán nyelvről előadást is tartott. Számos értekezésben szólottak a buddhismus történetéről a japán irodalomban. *Inúje* előadását a japán philosophiáról már fentebb volt alkalmam megemlíteni.

Franciaország uralkodása, illetőleg protectorátusa Indo-China nagy területein előkelő tényezőül szolgál abban, hogy a Szélső-Kelet néhány tartománya mindinkább szorosabb kapcsolatba kerül az európai tudomány orientális munkaköréhez. Kambodzsaát illetőleg a congressuson különösen kiemelkedett *Aymonier* nagy discussióra okot szolgáltató értekezése Kambodzsa régi történetének néhány pontjáról, az ottani építészet régi emlékeiről, a buddha vallás elterjedésének nyomairól Kambodzsaában. A buddhismus történetének szempontjából sokat emlegették Sziámot is, a hol újabb időben egy régi buddhista klostrom falain (Vat-sidumban, Éjszaki Sziám) Dsátakákat (buddhista vallásos és ethikai tanító szövegeket) találtak, melyeket *Feer León* mutatott be. Szóltak egyéb irányban is a sziámi nép szokásairól, babonáiról stb. Nem hiányoztak e sectio alosztályainak tárgyalásaiból a koreai, birmáni, annami, a különösen *Aristide Marret*ől tanulmányozott malai népek nyelvét és szokásait tárgyaló értekezések sem.

E sectióba került az orkhoni feliratok megfejtéséről és elemzéséről híres dán kultagunknak, *Thomsen*-nak értekezése is a turk nyelvek phonetikájáról.

VI.

Az *ethnographia* és *folke-lore* sectióban, melynek *Vámbéry* volt az elnöke, tartotta *Kúnos* tagtársunk előadását a *török népköltészetéről*. A tetszéssel fogadott tanulmány bevezetésében *Kúnos* felemlítette mindazokat a népirodalmi és népköltészeti műfajokat, melyek a saját gyűjtése alapján, ma már ismeretessé váltak. Jellemezte őket egyenként mind nyelvi, mind néprajzi szempontból és azokat a sajátos vonásokat igyekezett belőlök kiválogatni, melyek megkülönböztetik az európai és nem-muhammedán néptermékektől. *Lyrái*, epikai és drámai csoportokra osztotta dolgozatát, megállapította e csoportok tartalmi és formai értékét és

behatóbban ismertette a török népköltészetnek, illetve a verselésnek eddigelé teljesen figyelmen kívül hagyott rhythmikai sajátosságait. A népmeséknél (mathal) az európai mesekincsessel való összehasonlításra nyílt alkalm, és itt is gondos kézzel válogatta ki azokat a népmesei motívumokat, melyek egyrészt az európai mesegyűjteményekben is megtalálhatók, de másrészt tisztán török-muhammedán jellegűeknek látszanak. Dolgozata nyelvészeti részében az oszmán népköltészetnek nyelvezetéről, a vulgáris nyelvről beszél, összehasonlítja az irodalmi nyelvvel és az újabb török irodalom fejlődésében látja azt az egészségesebb irányt, mely szakítva a régiebb tradíciókkal, hova-tovább a népnyelvhez kezd közeledni.

Sokat foglalkoztak ez osztályban a keleti világ különféle országainak kőkorszakával és ennek emlékeivel. *Hamy*, a párisi Musée d'ethnographie öre, az indo-chinai tartományok kőkorszakának emlékeit a malai szigeteken talált megfelelő tárgyakkal hasonlítván össze, az összehasonlítás eredményeiből a két népcsoport ethnographai kapcsolatára von következtetéseket. Ugyanő, egy másik előadásban, Indo-China és Jáva emlékeivel közel rokonságban levő tárgyakat mutat ki Amerika őslakosságának építészetiében. Ez alapon Amerika ősnépének Ázsiával való prae-historikus kapcsolatát vitatja. Azt hiszi, hogy a legközelebbi congressus már rendelkezni fog azon adatokkal, melyeket e kérdés megfejtésének érdekében az amerikaiaktól szervezett expedíció felmutatni fog. — *Chantre* a kappadokiai kőkorszakot tette tanulmány tárgyává, *Germer-Durant*, a domokos-rend ifjú jeruzsálemi archaeologiai iskolájának buzgó munkatársa a Palesztina, különösen Gileád vidékének kőkorszakbeli emlékeiről értekezett.

A sectio tagjai még *Moret* fejtegetéseit hallották az ókori Egyiptom családjogáról, *Grenard* tanulmányát Keleti Turkesztán és Tibet ethnographiai viszonyairól, a tibeti régiség residuumairól a mai tibeti népszokásokban. *Chaffanjon*, kinek középázsiai kiállításáról még lesz alkalmam szólni, a nestorianismus kiterjedéséről szól Turkesztánban és Mongolországban és azon számos keresztyén sírról, melyek e területeken fenmaradtak. Több mint száz, syr nyelven szerkesztett nestoriánus feliratot hozott haza utazásából.

Még szanszkrit dolgok is fordultak elő e sectióban, mely az orientalismus különféle szakaszait néprajzi szempontból műveli. *Reynaud*, francia szanszkritista, több indiai mythost és hagyományt vetett ethnographiai vizsgálat alá.

Azt határozták, hogy jövőben a geographiát is, mely amúgy is sűrűen fordul meg e sectió tárgyalásaiban (most is *Deniker* az oroszoktól véghezvitt Ázsia-utazásokról 1873—1895. értekezett), belefoglalják a sectio hivatalos elnevezésébe.

VII.

A *Görögország keleti kapcsolatával* foglalkozó sectióval legelőször az 1892-iki congressus (London) idejében bővítették azt a kört, melyre az orientalizmust kiterjeszteni szokták. Akkor *Gladstone* előadása „Archaic Greece and the East“ avatta fel ez osztályt, melynek az agg államférfiú volt első elnöke. Genfben fentartották e sectiót, mely azonban csak a jelen alkalommal erősödött meg korunk leghíresebb byzantinistáinak: *Krumbacher*, *Strzygowsky*, *Bikelas*, *Schlumberger*, *Diehl*, *Cumont* stb. részvétele által. Ez osztályban a vallás-, az irodalom-, a műtörténet terén felmerülő azon mozzanatokot tárgyalják, melyek a hellenismus és orientalizmus történelmi kölcsönhatását mutatják fel. S a congressus jelen sessiója elé is elég érdekes és ébresztő tanulmány került e körből. Említsük csak *Cumont* dolgozatát a mazdeismus (ópersa vallás) terjedéséről Kis-Ázsiában, mely élénk eszmecsere adott alkalmat a Mithras-cultus hatásáról Görögországra és egyáltalán a nyugati világra. — *Halévy* a babyloni mythoszoknak görög hajtásait némi túlzással tárgyalta. — *Khakhanoff* georgiai tudós görög munkák georgiai fordításairól szólt, nevezetesen a *Physiologus* georgiai versióiről. Érdekesekek voltak e sectio művészettörténeti tárgyalásai, melyeket *Strzygowsky* fentemlített általános Jelentése méltó módon vezetett be. Különös fontossággal bírt *Schmidt Károly* dolgozata a kopt művészetről és kapcsolatáról az ó-egyiptomi művészettel, mely kérdés, *Gayet* és *Ebers* dolgozatai révén, néhány év óta a keleti műtörténet művelőit előkelő módon foglalkoztatja. *Reinach* előadása alkalmából még a keleti egyházi zene eredete is szóba került. A delphi-i temploménekek tudós megfejtője azonban eredmény nélkül keresett kapcsolatot a görög egyház liturgikus zenéje és a régi görögök istentiszteleti zenéje között. Teljes joggal kevesli a pozitív adatokat, melyek — különösen az ő fáradozásai révén — az utóbbiról ez idő szerint a tudományos kutatás rendelkezésére állanak.

VIII.

A *semitikus* philologia osztálya a tárgysorozat bősége miatt két alosztályra oszlott, a mennyiben az assyriologia az általános semmitismusból külön csoportul vált ki.

Ez utóbbiban, melynek, mint rendesen, *Halévy*, *Oppert*, *Hommel* és *Haupt* értekezései kölcsönöztek elevenséget, leginkább *Scheil* atyának, az *École des hautes études assyriologus* tanárának közleményei keltezték feltűnést. Babylonia földjén az ókori Sippur helyén eszközölt ásataiból ugyanis a babyloniai vízözönmondának egy újabb, eddig ismeretlen töredékét mutathatta fel *Ammi-*

Zaduga babyloniai király idejéből (körülbelül 2000 Kr. e.). A babyloniai vizözönmonda eddig ismert szövegei sokkal későbbi időből valók (VII. század Kr. e.). Már ez adatból is kitünik, mily fontos Scheil felfedezése a babyloniai irodalomtörténetre és közvetve azon kérdésre nézve, hogy e mondakörhöz, mily viszonyban állanak a Genesis elbeszélései a vizözönről.

A semitismus általános osztályát, melyben *Müller D. Henrik* és *Hommel* a sábai philologia több kérdéseiről, *Berger* és *Lagrange* a petrai feliratokról, *Chabot* és *Lamy* az aramaeus, *Conti Rossini* az aethiop irodalom dolgairól értekeztek, ez alkalommal is nagyban foglalkoztatták a bibliai philologia kérdései is. Leginkább azonban egy discussio érdekelhette a sectiót, mely azon nagyfontosságú felfedezéshez fűződött, melylyel a genfi congressus óta az apokryphák irodalmának terén ismét *Lewis* és *Gibson* tudós hölgyek, kiknek felfedező szerencséjéről már előbbi jelentéseimben is alkalmam volt szólni, lepték meg a tudós világot. Nem kisebb dologról van itt szó, mint arról, hogy a két hölgy az Ó. T. egy apokryph könyvének teljesen elveszettnek vélt eredeti szövegét elhozta Keletről Európába, melynek szaktudósai most szakadatlanul az érdekes és fontos szöveg kritikai tárgyalásával foglalkoznak.

Jézus, Sirákh fia, az ó-testamentum apokryphái közé sorolt könyvét Kr. e. 200 körül írta héber nyelven. A szerző unokája 132 körül nagyatyja munkáját görög nyelvre fordította; későbbi időből való a könyv syr fordítása. Még a IV. században Kr. u. Sz. Jeromosnál megvolt a Sirákh héber eredetijének egy példánya, melyre azonban fordító tevékenységét nem terjesztette ki. A X. században a keleti zsidóság körében még nyoma van a könyv eredeti szövege ismeretének; ez idő után azonban csakhamar nyoma vész; a XV. század óta az irodalomból még híre is elpusztul. Mrs. Lewis volt oly szerencsés, hogy az elveszettnek vélt könyv egy részét Keleten szerzett papyrus-tekerések között magával hozza Angolországba; az oxfordi és cambridgei egyetemek birtokába átment néhány töredékben ez egyetemek tudósai a Sirákh könyve héber eredetijének a XXXIX. fejezet 15. versétől egészen a XLVIII. fejezet 10. verséig terjedő részére ismertek. Azt mondják, hogy nagy remény van arra, hogy a cambridgei egyetemen őrzött, eddig még nem rendezett nagy halmazból e régi könyv még egyéb töredékei is előkerülnek. De az eddigelé ismeretessé vált darabok is elég alapot szolgáltatnak arra, hogy belőlük a könyv eredeti szövegének nyelvi jelleméről, a héber nyelv irodalmi fokáról a Kr. e. III. században meggyőződést szerezzünk, elég apparátust azon kritikai munkához is, hogy a görög és syr fordítók eljárásáról és megbízhatóságáról ítéletet alkossunk. Ez ítélet nem lehet túlságosan kedvező; nem képes megerősíteni bizalmunkat

azon apokryph munkák görög és az azon alapuló keleti fordításai iránt, a melyeknek eredeti szövege — mint az egészében 51 fejezetre terjedő Sirákh túlnyomó részéé is — elveszett. Ily kritikus bűvárlatokra most az oxfordi egyetem díszes kiadványa nyújt alapot, mely a fölfedezett héber töredékek kiadásával a görög és syr fordításokat szembesíti, egyúttal pedig mindazon idézeteket is egybegyűjti, melyek Sirákh bölcsességéből a régi irodalomban előfordulnak.¹ A congressuson Halévy, ki a héber Sirákh töredékekről az imént tett közzé egy minden részletre kiterjedő monographiát,² adott alkalmat a kérdések beható megvitatására, melyből azonban az éleselméjű férfiú azon állítása, mely szerint a héber Sirákh a II. században, azaz a szokott feltevésnél egy századdal régibb időben keletkezett légyen, nem került ki győztesen.

IX.

Legjobban vagyok tájékozva azon sectio munkálatai körül, melyhez magam is tartoztam és melynek munkálataiban közvetlen részt vettem; értem a *Langues et archéologie musulmanes* című osztályt. Ebben némely nyelvészeti értekezésem kívül (Lambert, Landberg, Seybold, Kampfmeier) a mohammedán irodalom, művelődéstörténet és régiség néhány fontos kérdése került szóba. *Karabacek* egy nagy mértékben elmemozdító előadásában az arab számjegyek eredetét tette vizsgálódása tárgyává. A legrégebb arab írás emlékek legalaposabb ismerője minden egyes számjegy genealogiáját, palaeographiai elváltozásainak minden egyes átmeneti alakját az okiratokból merített adatok alapján szemléltette velünk és a későbbi írástörténeti fejleményt a legrégebb ősalakokra vezetvén vissza, újból biztosabb alapra helyezte azon tételt, mely szerint az arab számjegyek egyenesen az ind számjegyekből keletkeztek. Amazoknak ősalakjai, melyeket csakis a papyrusok tanulmányozása óta ismerünk, a legközvetlenebb módon találkoznak az indeknél használatos számjegy-alakokkal.

Nagyérdékű irodalomtörténeti essay-kat hallottunk a muhammedán irodalomtörténet két mesterétől, *Barbier de Meynard*-tól és *De Goejé*-től. Az előbbi a IX. század egy arab költőjének jellemzését adta élénk, korszaka viszonyaiból világítva meg

¹ *The original Hebrew of portion of Ecclesiasticus (XXXIX, 15 to XLIX, 11), together with the early Versions and an English Translation; followed by the Quotations from Ben Sira in Rabbinical Literature.* Edited by A. E. Cowley and Ad. Neubauer. (Két facsimilével.) Oxford, at the Clarendon Press, 1897. — Most a héber szöveg újabb kiadását és magyarázatát birjuk *Szend*-től.

² *Étude sur la partie du texte hébreu de l'Écclésiastique récemment découverte,* par Joseph Halévy (Paris, 1897.).

Muszlim b. al-Valid divánját és nagy vonásokban rajzolva a költő jelentőségét az arab irodalomtörténetben. Az ifjabbaknak e tanulmány ébresztő gondolatokat nyújtott azon magasabb szempontokról, melyekből az irodalomtörténet e távoleső részével foglalkoznunk kell.

De Goeje egy kéziratban levő arab geographust ismertet, *Ibn Mudsávirt*, kinek eddig csak Sprenger kivonataiból („Die Post- und Reiserouten des Orients“) ismert munkáját a Bibliotheca geographorum arabicorum eddigelé már kilencz kötetre terjedő során legközelebb kiadni szándékozik. Az arab geographiai írók, a mint a gr. Kuun Gézától szerkesztetti forrásmunkából is láthattuk, nagy érdeket mutatnak a tőlük érintett országok, városok, népek intézményei, szokásai iránt és ennél fogva a kulturtörténet gazdag forrásaiként szolgálhatnak. De Goeje ez előadásában különösen az *Ibn Mudsávír* munkájából merithető kulturtörténeti tanulságokat helyezte előtérbe.

Valósággal meglepő közleményt nyújtott egy mohammedán tagtársunk, *Abderrahim* efendi, kairói tudós. Ez *Abu-l-Ala al-Ma'arri*-nak (meghalt 1057.), Syriából való és különösen szabadgondolkodásáról, a felekezeti hit leküzdéséről ismert rationalista költőnek, kit leginkább Kremer jellemzéséből ismerünk,¹ egy eddigelé ismeretlen munkáját fedezte fel, melynek czime: *Kitáb alghafrán*, azaz: „a bünbocsánat könyve“. E munkában a költő teljesen a *Divina Comoedia* módjára a paradicsomban, purgatoriumban és a pokolban vezeti körül olvasóit. A két századdal későbben író Dante-val még azon vonásban is megegyezik, hogy e sétáit egy kalauz útmutatása mellett végzi, kinek neve 'Ali b. Manszúr. Ez vezeti körül a költőt az alvilágban.

Ha *Abderrahim* úr a tőle fölfedezett szöveget közzéteszi, és, a mint várható, francia fordítással kíséri, kétségtelenül az általános irodalomtörténet kutatóinak is fontos problémát nyújt: a *Divina comoedia* eszméje és alakja két századdal Dante előtt.

Egy másik mohammedán író, *Ruhi el-Khálidi*, jeruzsálemi tudós, nagy fáradtsággal járt utána a mohammedánság statisztikájának. Kutatása eredményeül azt állítja, hogy az európai tankönyvek e részben helytelen adatokat közölnek. Vizsgálódásai szerint, melyeknek részleteit egy Párisban két év óta megjelenő „*Revue de l'Islam*“ utolsó számában (1897-iki 21. sz.) tette közzé, a mohammedánság jelen létszáma legalább is 280—300 millióra tehető.

Magam *Abu Hátim al-Szúlsisztáni*, (865—70 körül meghalt író) egy munkáját ismertettem, melyet a cambridgei könyvtár egy

¹ *Über die philosophischen Gedichte des Abul 'Alá Ma'arri. Eine culturgeschichtliche Studie.* Bécs, 1888. (Bécsi akad. Értesítője CXVII. köt.)

a szerző idejéhez közel álló unicum kéziratban őriz; ennek heliotypikus másolatát *Bevan* cambridgei tanár saját költségén elkészíttette és egyik példányát a congressus asztalára letette. Ez alkalomból a ritka munkára vonatkozó tanulmányaim eredményeit közöltem szaktársaimmal azon irodalomtörténeti tanulmány bemutatásával, mely a cambridgei kéziratnak tőlem előkészített editója bevezetéseül fog szolgálni.

Secciónk tagjai sorában nagy számmal voltak az arab művészet és műtörténet ez idő szerint legjelesebb ismerői. Ezek között azon, *Strzygowsky*tól is melegen pártolt kívánság nyilvánult, hogy a mór művészet történetének kérdései számára egy külön ülést rendeljünk. Meg is toldották az ülések idejét egy délutánnal, melyben *Gauckler*, *Dufour*, *Roy*, *Saladin*, *Van Berchem*, *Herz bey* az arab művészet, különösen az építészet történetének kérdéseit vitatták meg és a jelenlevő *Strzygowsky* kutatásait és tapasztalataikat a byzancezi műtörténet terén elért eredményeihez viszonyította. E délutáni ülés volt általános szempontból mindenestre secciónk legérdekesebb ülése. E műtörténeti előadásokat már egy délelőtti ülésen vezette volt be hazánkfia, *Herz bey*, kültagunk, egy nagy tetszéssel fogadott mesteri essay-vel: *az arab művészetről Egyiptomban a mameluk szultánok uralkodása idejében*, melyben azon historiai okokat világítja meg, melyek a nevezett szultánok idejében kifejlődött művészi mozgalomnak irányát meghatározták.

E secciónnak volt egy *hivatalos* tárgya is. Már a londoni congressus alkalmával (1892) felmerült az iszlám egész körét felölelő *encyklopaedia* szerkesztésének eszméje. Ez eszme megpendítője, *Robertson Smith* cambridgei tanár, halálával az irodalmi vállalat előkészítése zátonyra került, de Genfben (1894) ismét szóvá tették. Ez alkalommal engem bíztak meg azzal, hogy a szükséges előmunkálatokat eszközöljem. Kötelességem volt most ezekről jelentésemet egy héttagú bizottsághoz tenni, melynek ülésén alkalmam volt a jelentésben csak érintett részleteket bővebben előadni. A tárgyalások eredménye az lett, hogy a congressus magáévá tévén a kifejtett szempontokat, egy kilencztagú állandó bizottságot küldött ki, azon meghatalmazással, hogy az iszlám encyklopaediája ügyében a congressus megbízásából és ennek nevében a szükségeseknek mutatózó hivatalos lépéseket tegye meg.

X.

Íme, vajmi hézagos és darabos ismertetése azon főbb mozzanatoknak, melyek az orientalizmus különféle szakaszainak művelői szemében a párisi congressuson eltöltött napokat tartalmazták. Értékesekké váltak azok, a szaktársak személyes érintkezésére kínálkozó alkalmatosságok által is, melyek közül nem legutolsó helyen említendőek azon hivatalos receptiók, melyek a congressus tagjait egybegyűjték és egyes szaktudósoktól kiinduló meghívások, melyek a közös tudományos érdekekkel bírónak kellemes alkalmat nyújtottak a szűkebb érintkezésre és termékeny eszmecsereére.

A szervező bizottság jól cselekedett, midőn arról is gondoskodott, hogy a congressus tagjainak a keleti tudományt közelről érdeklő gyűjtemények és intézetek hozzáférhetőek legyenek. Nem kell külön kiemelni, hogy a város, melyben tartózkodtak, mily gazdagsággal dicsekedhetik e téren, mily bőséggel vannak itt felhalmozva és mily tudományos módszerrel rendezve a keleti régiség kínesei épp úgy, mint a modern keleti műveltség tanújelei.

A Louvre egyiptomi gyűjteménye között sem kisebb szakember kalauzolt mint *Maspero*. A Salle asiatique-ban a semitisták a sémi palaeographia alapvető adatait szemlélhették eredetiben, első sorban az Esmunázár phoenikiai király koporsóját, meg a Mésa moábita király diadaloszlopát. A ki régen nem volt itten, most megismerkedhetett a Sarzec assyriai szerzeményeivel és a Dieulafoy házaspár ásatásainak műtörténeti eredményeivel.

Páris egyik kiváló keleti gyűjteménye, melyhez foghatót a világ egy városa sem mutathat fel, a Guimet Emil-től alapított *Musée de l'histoire des religions*. Guimet úr, ki egy délután ritka kíneseinek bemutatására a congressus tagjait vendégeikül fogadta a múzeum díszes termeiben, a hatvanas években kelet-ázsiai utazásai alkalmával különös gondot fordított a keletázsiai vallások történeti emlékeinek egybegyűjtésére. A ehíni, japáni, indiai, koreai, kambodzsai stb. vallások ismeretét előmozdító tárgyakból, bálványképekből, Buddhaszobrokból, kultusz-eszközökből, historiai szempontokból egy rendszeres gyűjteményt alkotott, mely sok ideig lakóhelyén Lyonban volt felállítva. E gyűjtemény és a Guimet úr áldozatkészségéből vele kapcsolatosan alapított irodalmi vállalatok előkelő tényezők voltak a vallástörténet, mint historiai tudomány kifejlődésében. Hogy a Musée Guimet — röviden csak így nevezik — tanítási célokra inkább hozzáférhető legyen, 1888-ban Guimet Páris városának ajándékozta mindinkább gazdagodó s teljesedő gyűjteményét azon feltétellel, hogy a város külön épületben helyezze el és őrzéséről s tudományos kezeléséről gondoskodjék. Páris városa az ajándékot szívesen

elfogadta és a Trocadero közelében felépíttette azt a díszes múzeumot, mely most a gyűjtemény öre, *Millouétól* szerkesztett Catalogue raisonné-val a nagy közönségnek is értelmes vizsgálódásra ad alkalmat a nagy keletázsiai vallások története körül. Ez intézet, a Collège de France és az Ecole des hautes études-ben majd csaknem egyidejűleg felállított vallástörténeti tanszékeket kiegészíti és gazdag anyagaival az Annales du Musée Guimet, (eddig 27 quart-kötet) nagy monographiáinak témáit szolgáltatja. Guimet, ki az alapító buzgóságával mai napig személyesen látja el az intézet tudományos szolgálatát, folyvást bővíti élete e munkáját. Ide helyezte el csak nem rég azon ásatások eredményeit, melyeket az ő útmutatása szerint a régi Antinoë helyén Gayet folytatott, a kutatások eredményeivel új adatokat hozván napfényre az Isis-kultus terjedéséről és módozatairól, mely eredményeket Guimet úr, ki mint tudományos író is előkelő helyet foglal el, csak pár héttel ezelőtt tett közzé az Académie des Inscriptions értekezései során.¹ S még egyéb tárgyakkal is épp a congressus alkalmából bővítette amúgy is gazdag és változatos gyűjteményét. Ez alkalmi járulékok közül különösen a párszi tűzimádók kultuszát ábrázoló csoport egészíti ki a gyűjtemény eddigi gazdagságát. Különösen azonban a keletázsiai műveltség az, melynek Guimet úr nagy előszeretettel gondját viseli. A buddhismus minden egyes szektája a legnagyobb részletességgel van egy-egy külön szekrényben képviselve. A gyűjtött tárgyak nemcsak az illető népnek vallásos irányát és hagyományát tüntetik fel, hanem épp oly fontos mutatványai a műtörténetnek is, a mennyiben e népek-nél a művészeti törekvések nyilvánulásának legelőkelőbb alkalmát a vallásos élet adja. E termekben aztán a nagy izléssel és tudományos tapintattal összeállított és rendezett gyűjtemény között a Collège de France és az Ecole des hautes études azon tanárai, kik a keletázsiai vallás és műveltség történetét tanulják és tanítják, együtt találják az anyagot, a melyre a saját kutatásaikban hivatkozhatnak, és melylyel oktatásuk foganatját elősegíthetik.

Meg ha valami buddhista pap kerül a francia fővárosba a Musée Guimet szekrényeiből a templommá átalakított könyvtárterembe hozzák át azon szektának, melyet a főtisztelendő úr vall. speciális kultusztárgyait és azoknak gyülekezete, kik Párisban a Nirvánára aspirálnak, virágáldozataival járulhat Buddha oltára elé. Szeptember 14-ére Guimet úr egy ceyloni buddhista papot kerített egy ily istentisztelet czéljából, melyre a congressusnak még Párisban időző tagjait meghívta. Fájdalom, magam nem várhattam be a látványosságot, melyről sok szó volt a hírlapokban is.

¹ *L'Isis romaine*, par M. E. Guimet.

A Musée Guimet-en kívül az orientalista congressus alkalmából rendezett kiállítások közül reánk mindenesetre legérdekebb és legtanulságosabb volt az a válogatott gyűjtemény, melyet a *Bibliothèque nationale* igazgatósága az őrizetére bízott kincsekből egybeállított. E kiállítás ugyan nagyrészt csak bibliographiai jelentőséggel bírt, de másrészt a keleti tudományok irodalomtörténetének oly okmányait szemléltette velünk, melyek különben csak ritkán jöhetnek legtöbbször keze ügyébe. Ritka kéziratokat és ősnymtatványokat láttunk itt nagyízléssel csoportosítva irodalomtörténeti szempontok szerint. Első sorban érdekesek voltak ezek között a keleti könyvnyomtatás ősművei. Csak például idézem a sokból egy 1514-ben előállított arab horarium-ot, ez volt az első arabnyelvű nyomtatvány, egyúttal a II. Gyula pápa költségén Gregorio Gregorió-tól Fanóban berendezett könyvnyomda egyedüli terméke; Pedro de Alcalá Vocabulista arauigo en letra castelana 1505-ből való granadai kiadását, mint az első valaha megjelent arab nyelvtant és szókönyvet, egyúttal első kíséreltet az arab nyelvnek román betűkkel való átírására; melléje sorakozik a Franciaországban kiadott első arab nyelvtan 1539-ből; a Konstantinápolyban Zeid Agától berendezett első könyvnyomda első terméke: Ván-kuli arab-török szótárának első kiadása, 1641-ből. Egy másik szekrényben láttuk a pentateuchus első héber kiadását (Bologna 1482), Tissard héber nyelvtanát (Páris, 1508), az első párisi nyomtatvány, melyben héber betűket alkalmaztak; Lascaris görög grammatikájának Milano 1476-ik kiadását, mely arról nevezetes, hogy ez volt a legelső görög nyomtatvány; az Aldina első termékét 1494-ből stb.

Nagyon becses dolgokat állítottak ki a *Bibliothèque nationale* kéziratgyűjteményének kincseiből, a legbecsesesebből, a Dhammapadam legrégebbi kéziratáról, mely egyszersmind az eddigelő ismert legrégebbi szanszkrit kézirat, már fentebb az írja sectio tárgyalásai során volt alkalmam megemlékezni. Volt ott a keleti kalligraphia számos remekműve, a Sahnáme egy képekkel illusztrált példánya, mely a persa szafi-királyok könyvtárából került ki, úgymint más persa költők divánjainak díszes példányai, melyek eredetileg irodalomkedvelő persa sáhok könyvtárai számára készültek. Charles Schefer úr, a congressus elnöke, ki tudvalevőleg a keleti kéziratokban leggazdagabb magánkönyvtár birtokosa, saját gyűjteményéből néhány nagybecsű darabot engedett át a kiállításnak, úgyszintén Henri Cordier tanár, sinolog könyvtárából, 25 darabbal tette tartalmasabbá a keleti irodalom különféle ágaira szülő bibliographiai gyűjteményt. Ott láttuk még a keleti utazások legrégebbi leírásait, kéziratban és nyomtatott példányokban, Marco Polo és Mandeville legrégebbi kiadásait, megtoldva a legrégebbi mappákkal stb. Hogy e ritka gyűjtemény

tudományos hasznát elősegítse, a Bibliothèque nationale a kiállítás egy fölötté tanulságos és maradandó becsű catalogue raisonnéjével ajándékozta meg a congressus tagjait; a könyvecske függelékében a Cabinet des médailles keleti emlékeinek szabatos áttekintését közölte.¹

Ezenkívül a congressus tagjai specialis érdekkörük szerint még egyéb kiállításokból is meríthettek tanulságot; *Bing* úr, „Le Japon artistique“ szerzője, ki utazásainak eredményeivel és ezek nyilvános kiállításával a japán művészet történetének ismeretét nagy mértékben mozdította elő, japáni gyűjteményének bemutatására szívesen fogadta a congressus tagjait. *Chaffanjon* úr a természetrajzi múzeumban kiállított középpázsiai gyűjteményét szemlélteté az etnographiai osztály tagjaival. E gyűjteményt ő maga szerezte össze Középpázsziában, Mongolországban és Szibériában; tárgyai között számos régiség látható Afrásziab (Samar-kand) és az ókori Sogdiana fővárosa (Bejkend) romjaiból, úgy mint e területek mai mecsétművészetének mutatóványai is.

Barbier de Meynard úr, a congressus alelnöke, mint az *Imprimerie nationale* keleti osztályának felügyelője, közvetlen szemléletet nyújtott nekünk ez intézetről, a legelsőről és legelőkelőbből azok közül, a melyekből arab-török, persa, majd később hieroglyph írásjegyekkel nyomtatott szövegek előkerültek. Érdekes volt látni a keleti tudomány ez executiv műhelyét és csodálhatni a nyomdai technika azon tökéletességét, melylyel itt a keleti irodalmak emlékeinek gondos és külsőleg is méltó kiadását eszközölik. De tanulságos egyúttal ez intézetben a keleti typographia régiségeit is szemlélni azon gyűjteményekben és ereklyékben, melyeket az *Imprimerie nationale* e mesterség fejlődése történetéből megőrizett. Még most is láthatni itt azon arab-perzsa betűket, melyeket *Savary de Brèves* francia követ (1589—1611) Konstantinápolyban metszetett.

¹ *Onzième Congrès des Orientalistes. Exposition de la Bibliothèque nationale.* (Ernest Leroux, éditeur) 98 lap. 16-rét.